

Антон Мірановіч
(Беласток)

Манастыр у Супраслі як цэнтр праваслаўя і беларускай культуры ў XVI ст.

Пра ўзнікненне і значэнне Супрасльскага манастыра напісана шмат прац у польскай і іншых гістарыяграфіях¹. Манастыр у Супраслі займае асаблівае агульнапрызнанае месца ў гісторыі ўсход-

¹ Асноўныя працы: S. Alexandrowicz, *Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XIX, Warszawa 1971, z. 1; В. А. Чантурия, *История архитектуры Белоруссии*, Минск 1969; М. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficyna supraska 1695-1803*, Warszawa 1993; Н. Долматов, *Супрасльскі архимандрит Иларион, князь Масальскі*, „Литовские Епархиальные Ведомости”, Вильно 1887, № 3; яго ж, *Супрасльскі Благовещенскі манастыр*, Санкт-Петербург 1892; Ф. Добрянскі, *Описание рукописей Виленской Публичной Библиотеки церковно-славянских и русских*, Вильно 1882; М. Hajduk, *Sanktuarium nad Supraślą*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3-4, 1989; И. И. Иодковский, *Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси*, „Древности”, т. VI, 1915; М. С. Кацер, *Белорусская архитектура*, Минск 1969; W. Kochanowski, *Pobazyliński zespół architektoniczny w Supraślu*, „Rocznik Białostocki”, nr 4, Białystok 1963; Z. Lebiedzińska, *Freski z Supraśla. Katalog wystawy*, Kraków 1968; J. Maroszek, *Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu — czasy Aleksandra Chodkiewicza*, „Białostoczczyzna” nr 2 (34), 1994, s. 3-13; A. Mironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leimen 1984; яго ж, *Kodeks supraski*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 1 (9); яго ж, *Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3-4, 1989; яго ж, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991; яго ж, *Tożsamość i tolerancja w rozumieniu prawosławnych zakonników supraskich w XVI wieku*, „Rocznik Teologiczny”, R. XL, z. 1-2, Warszawa 1998; яго ж, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998; яго ж, *Największa fundacja Aleksandra Chodkiewicza. Spór o charakter fundacji*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, pod red. J. Urwanowicza, Białystok 2003, s. 529-550; Н. Модест, *Супрасльскі Благовещенскі манастыр*, „Вестник Западной России”, т. I, кн. 2, Вильно 1867; М. Morelowski, *Zarys syntetyczny sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwina*, Wilno 1939; М. А. Оболенскі, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, Москва 1836; С. Петковић, *Нектарје Србин*,

няй царквы, рэгіёна і культуры некалькіх славянскіх народаў. Гэты самы заходні праваслаўны манастыр у другой палове XVI ст. пераўтварыўся ў культурны цэнтр агульнаславянскага значэння.

У XVI ст. манастыр у Супраслі быў найбуйнейшым манастырскім цэнтрам на землях Вялікага Княства Літоўскага². Пачаткі Супрасльскай лаўры сягаюць 1498 г., калі наваградскі ваявода і маршалак Вялікага Княства Літоўскага Аляксандр Хадкевіч заклаў манаскі асяродак у Гарадку. Большасць сабраных там манахаў паходзіла з кіеўскіх манастыроў.

Месца першага размяшчэння манастыра не адпавядала патрабаванням адасобленага жыцця. Частка манахаў хутка вярнулася ў Кіеў, а рэшта перасялілася ва ўрочышча Сухі Груд, даўшы пачатак Супрасльскай лаўры³. У 1501 г. там была фундаваная драўляная царква св. Яна Тэолага, патрона бацькі Аляксандра Хадкевіча — Івана — кіеўскага ваяводы (1480-1484), які загінуў у турэцкім

сликар XVI века, [у:] Сборник за ликовне уметности, Нови Сад 1972; Н. И. Петров, Супрасльский монастырь как защитник православия в XVI и в начале XVII века, „Виленский Календарь на 1896 год”, Вильно 1895; П. П. Покрышкин, Благовещенская церковь в Супрасльском монастыре, [в:] Сборник археографических статей поднесенных графу А. А. Бобринскому, Санкт-Петербург 1911; А. Рогов, Фрески Супрасля, [в:] Древнерусское искусство. Монументальная живопись XI-XVII в., Москва 1980; A. Siemaszko, Malowidła ścienne cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Rekonstrukcja programu ikonograficznego, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii sztuki”, z. 21, Kraków 1996; S. Stawicki, Czy Nektarij autor „Typika” był autorem malowideł supraskich?, „Biuletyn Historii Sztuki”, Warszawa 1972, R. XXXIV, nr 1; Супрасьльски или Ретков сборник: в два тома, Йордан Заимов, увод и коментар на старобългарския текст; Марио Капалдо, подбор и коментар на гръцкия текст, т. 1-2, София 1982-1983; Супрасльская летопись, [в:] Полное собрание русских летописей (далее: ПСРЛ), т. XXXV, Москва 1980; S. Szymański, Freski z Supraśla. Próba rekonstruowania genealogii, „Rocznik Białostocki”, t. XI, 1972; A. Szyszko-Bogusz, Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie, [w:] Sprawozdanie Komisji do badań nad historią sztuki w Polsce, t. IX, z. 3-4, Kraków 1914; 500 lat monasteru w Supraślu, Supraśl 1998.

² Пра ролю Супрасльскага манастыра ў гісторыі Праваслаўнай царквы гл.: Н. Долматов, *Супрасльский Благовещенский монастырь*, Санкт-Петербург 1892; Н. Модест, *Супрасльский Благовещенский монастырь*, „Вестник Западной России”, т. I, кн. 2, Вильно 1867, с. 70-81; А. И. Рогов, *Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами*, [в:] *Славяне в эпоху феодализма*, Москва 1978, с. 321-334; яго ж, *Фрески Супрасля*, [в:] *Древнерусское искусство. Монументальная живопись XI-XVII в.*, Москва 1980, с. 345-371; А. Mironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leimen 1984.

³ Хроніка Супрасльскай лаўры так прадстаўляе пачаткі манастыра: манахі папрасілі свайго кцітара, каб ён пасяліў іх на іншым „спакайнейшым месцы”. Той святаблівы Пан дазволіў ім самым выбіраць. Атрымаўшы згоду фундатара, зрабілі драўляны крыж і пусцілі з Гарадка па рацэ Супраслі,

палоне. У 1503-1511 гг. была збудаваная мураваная царква Дабравешчанна Дзевы Марыі. Будаўніцтва названых цэркваў адбылося дзякуючы зямельным наданням манастыру ад ягоных кцітараў: Аляксандра Хадкевіча і смаленскага епіскапа Іосіфа Солтана, а таксама іншых выдатных прадстаўнікоў праваслаўя. Родавыя ўладанні Хадкевічаў падлягалі непасрэдна юрысдыкцыі кіеўскага мітрапаліта. Манахі падтрымлівалі са сталіцай метраполіі блізкія кантакты. Манастырскія капліцы былі пасвечаныя кіеўскаму святому Феадосію Пячорскаму і святым пакутнікам Барысу і Глебу.

*

Заснаванне манастыра да сёння дыскутуецца ў польскай гістарыяграфіі. Частка гісторыкаў спрабуе давесці, што Супрасльскі манастыр быў збудаваны уніятам і для уніятаў. Галоўным аргументам для гэтай версіі з’яўляецца „Хроніка Супрасльскай лаўры”, апублікаваная ў IX томе віленскага „Археаграфічнага зборніка дакументаў”. Яна была напісаная ў XVIII ст. супрасльскім манахам Мікалаем Раткевічам — гарачым прыхільнікам уніі. Паводле храніста, фундатары манастыра знаходзіліся „in sancta unione” з Рымам. Мікалай Раткевіч, а за ім і некаторыя гісторыкі даказвалі, што тагачасны кіеўскі мітрапаліт Іосіф Солтан з’яўляўся уніятам. Доказам таму, на думку летапісца, было: кіеўскі мітрапаліт пісаў да папы ў справе царкоўнай уніі, па даручэнню вялікага князя Аляксандра Іосіф Солтан схіляў княгіню Алену да прызнання ўлады папы, маскоўская хроніка называе Солтана „лаціннікам”. Адсюль выснова храніста — калі мітрапаліт быў уніятам, то і другі фундатар манастыра Аляксандр Хадкевіч таксама ім быў. Таму кляштар быў збудаваны для уніятаў⁴.

Выкладзеныя вышэй аргументы не вытрымліваюць крытыкі. Першае, памылкова прыпісваецца аднаму з фундатараў манастыра смаленскаму епіскапу Іосіфу Солтану пераход ва уніяцтва. Іосіф Солтан, які заняў смаленскую кафедру ў 1504 г., гісторыкамі часта блытаецца з мітрапалітам Іосіфам Баўгарыновічам — кіеўскім мітрапалітам у 1498-1501 гг. У тагачасных дакументах не называецца прозвішча, а толькі імя ўладыкі. Па гэтай прычыне уні-

каб там, дзе крыж стане, пасяліцца (...).” Паданне сведчыць, што манахі, памаліўшыся, пусцілі па вадзе крыж з кавалкам „святога дрэва”. Крыж у суправаджэнні двух манахаў даплыў да ўрочышча Сухі Груд, дзе да Супраслі ўпадалі Бярозаўка і Грабаўка — *Археаграфіческий сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси* (далей: *АСД*), Вильно 1870, т. IX, с. 2, 42.

⁴ *АСД*, т. IX, с. 10-12. Такі погляд выказвае акрамя іншых Ю. Марошак: *Kalendarium...*, s. 3-5; яго ж, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok 2000, s. 116, 126-138, 141-142.

яцкія настроі мітрапаліта Іосіфа Баўгарыновіча няправільна прыпісваюцца смаленскаму епіскапу⁵. Сумніўныя таксама уніяцкія сімпатыі кіеўскага мітрапаліта. Іосіф Баўгарыновіч быў зацверджаны на кіеўскага мітрапаліта канстанцінопальскім патрыярхам Ніфантам II (1497-1498, 1502) у 1498 г. 20 жніўня 1500 г. ён выслаў пасланне да папы Аляксандра VI (1492-1503), у якім выказаў жаданне далучыцца да Фларэнцыйскай уніі⁶. Мітрапаліта падтрымаў вялікі князь Аляксандр, які спадзяваўся на прызнанне Рымам ягонага шлюбу з праваслаўнай княгіняй Аленай і пазітыўнага вырашэння справы царкоўнай уніі. Вялікі князь прадстаўляўся перад папам як змагар з татарамі і „схізматыкамі”. Аляксандр прасіў папу перадаць на вайну з Масквой даходы, атрыманыя касцёлам ад святкавання юбілейнага 1500 г.⁷

Адказ ад папы прыйшоў не адразу. Брэве папы Аляксандра VI, высланае да віленскага біскупа Войцеха Табара (1492-1507), утрымлівала падзяку мітрапаліту Іосіфу за прыхільнасць да уніі. Папа дамагаўся ад мітрапаліта адмовіцца ад усіх ганаровых наданняў канстанцінопальскага патрыярха. Аляксандр VI, насупраць поглядам польскага каталіцкага духавенства, забараняў паўторнае хрышчэнне русінаў пры пераходзе ў каталіцтва. Тое самае ён сцвярджаў у лісце да вялікага князя Аляксандра. Папа тлумачыў гаспадару, што не можа прыняць пад сваю юрысдыкцыю мітрапаліта Іосіфа, бо той быў пасвечаны на сан канстанцінопальскім патрыярхам Ніфонтам II, а не уніяцкім патрыярхам Іванам, які меў рэзідэнцыю ў Рыме. Такое жаданне папы не магло быць выкананае кіеўскім мітрапалітам, бо было звязанае з кананічным адлучэннем ад Праваслаўнай царквы⁸. Каталіцкі епіскапат разам з віленскім біскупам Войцехам Табарам быў больш зацікаўлены развіццём уласнай структуры, чым падтрымкай уніі. Каталіцкія біскупы імкнуліся ўзмацняць свае ўплывы праз развіццё касцёльных брацтваў, падтрымку бернардынскіх місіяў, „навяртанне” праваслаўных і жыдоў. Паводле тагачасных поглядаў праваслаўным адмаўлялася магчымасць збаўлення ў касцёле⁹. Урэшце ў выніку дзейнасці маскоў-

⁵ Макарий, *История Русской Церкви*, т. IX, Санкт-Петербург 1879, с. 165; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita Polska*, Warszawa 1934, s. 120-121; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 320, 325.

⁶ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimum historiam illustrantia*, ed. A. Theiner, vol. II, Romae 1861, s. 236-238.

⁷ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 198-199.

⁸ K. Chodynicki, *Kościół prawosławny...*, s. 71-72.

⁹ J. Fijałek, *Kościół rzymskokatolicki na Litwie. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę*

скага князя Івана III (1462-1505), які адкідваў усе праекты рэалізацыі Фларэнцыйскай уніі, праблема царкоўнай уніі не дыскутавалася між праваслаўнымі епіскапамі аж да канца XVI ст. Таму мітрапаліта Іосіфа Баўгарыновіча нельга прызнаць уніятам. Тым больш не мог быць уніятам смаленскі епіскап Іосіф Солтан, якога рукапаляжыў патрыярх Пахомій (1503-1513)¹⁰.

Пасля смерці мітрапаліта Іосіфа Баўгарыновіча яго наступнікам стаў Іона II (1502-1507). Яго кандыдатуру падтрымала вялікая княгіня Алена — руслівіца праваслаўя ў Вялікім Княстве Літоўскім. Мітрапаліт Іона паходзіў з Суздаля і прыбыў у Літву разам з княгіняй. Ён быў спаведнікам княгіні і архімандрытам манастыра Увакрасення Хрыста ў Мінску¹¹. Мітрапаліт напэўна атрымаў пацвярджэнне свайго выбару ад канстанцінопальскага патрыярха Іахіма I (1498-1502, 1504-1505). Гэты патрыярх цікавіўся справамі праваслаўя на рускіх землях. Пра цікавасць да праваслаўя ў Літве сведчыць блаславенства, прысланае ім Супрасльскаму манастыру ў 1505 г.¹² Праз чатыры гады патрыярх перадаў віленскаму брацтву Божай Маці антымінс для вядзення літургіі і ўдзельнічаў у справах разводаў львоўскіх мяшчан¹³. Са згоды царградскага патрыярха мітрапаліт Іона 15 кастрычніка 1503 г. пасвяціў саборную царкву Дабравешчанна Дзевы Марыі ў Супраслі¹⁴. Адзін з фундатараў манастыра Іосіф Солтан стаў кіеўскім мітрапалітам толькі пасля смерці Іоны ў 1507 г. і быў ім да 1521 г. Гэтая асоба мела рашаючае значэнне ў справе акрэслення характару фонду Супрасльскага манастыра.

Іосіф Солтан ужо ў 1503 г. здабыў прыхільнасць Аляксандра Казіміравіча за падтрымку ліцвінскіх войскаў у часе аблогі Смаленска. Праз год гаспадар рэкамендаваў яго на смаленскае епіскапства і дараваў тры вёскі ў Бельскім павеце. Кандыдат у епіскапы перадаў іх Супрасльскаму манастыру і гэтым атрымаў падтрымку ў царградскага патрыярха. Гэтыя абставіны, а таксама падтрымка з боку княгіні Алены і Канстанціна Астрожскага да-

i zachowanie w niej języka ludu pod koniec Rzeczypospolitej, [w:] Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Kraków 1914, s. 260-264; K. Pietkiewicz, Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka, Poznań 1995, s. 169.

¹⁰ *Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссиею для разбора древних актов в Вильне, т. I, Вильно 1872, с. 39.*

¹¹ Макарий, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 151-152.

¹² *АСД*, т. IX, с. 5-6, 16-22; Макарий, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 155-156; A. Mironowicz, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 6.

¹³ Макарий, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 179; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny...*, s. 124.

¹⁴ *АСД*, т. IX, с. 17.

памаглі яму заняць смаленскую кафедру ў 1504 г.¹⁵ Тры гады пазней, як ужо ўпаміналася, Іосіф Солтан стаў кіеўскім мітрапалітам. Цалкам неверагодным належыць прызнаць фрагмент „Супрасльскай хронікі”, у якім сцвярджаецца, што мітрапаліт Солтан быў уніятам. Таксама непраўдзівым з’яўляецца сцвярджанне з той жа хронікі, што Солтан пісаў ліст да папы з просьбай прыняць яго пад апеку Рыма¹⁶. Як я паказаў вышэй, такі ліст быў напісаны ў 1500 г. не Іосіфам Солтанам, а Іосіфам Баўгарыновічам. Іосіф Солтан не выказваў ніякіх унійных сімпатый, а ягоныя блізкія сувязі з канстанцінопальскім патрыярхам паказваюць на адданасць праваслаўю. У 1514 г. у абрадах віленскага сінода ўдзельнічаў пасланнік патрыярха архімандрыт Філіпас¹⁷. Падчас сінода не ўпаміналася пра планы касцёльнай уніі. Таксама віленскі сабор у 1509 г. пад кіраўніцтвам мітрапаліта Іосіфа Солтана не закранаў пытання пра унію. Гэты сабор прыняў пастановы адносна стаўлення духавенства да свецкай улады, акрэсліў спосаб высоўвання кандыдатаў на царкоўныя пасады, рэгулявання жыцця кліру і вядзення судовых працэсаў¹⁸. Пра прывязанасць мітрапаліта Іосіфа Солтана да праваслаўя сведчыць нунцый папы Льва X (1513-1523) Захарый Фарэры (прысланы ў Вільню ў 1521 г. па справе кананізацыі св. Казіміра), які назваў мітрапаліту Іосіфа Солтана „вялікім схызматыкам”¹⁹.

У літаратуры часта прыводзіцца фрагмент „Хронікі...”, дзе пішацца як смаленскі епіскап Іосіф разам з каталіцкім біскупам Войцехам Табарам намаўлялі ў 1500 г. княгіню Алену да прыняцця уніі²⁰. Але хроніка піша пра смаленскага епіскапа Іосіфа, а не Іосіфа Солтана, які, як сказана вышэй, стаў смаленскім епіскапам толькі ў 1504 г. Здарэнне з 1500 г., апісанае ў маскоўскай хроніцы, датычыла Іосіфа Баўгарыновіча, які ў той час быў смаленскім епіскапам і кіеўскім мітрапалітам. Няправільным з’яўляецца таксама меркаванне, што Іосіф Солтан быў сынам гаспадарскага маршалка Аляксандра Солтана (1482-1493), чый подпіс стаіць на унійным пас-

¹⁵ Там жа, т. IX, с. 4; Е. Церетели, *Елена Иоановна, великая княгиня литовская, русская, королева польская*, Санкт-Петербург 1899, с. 301.

¹⁶ *АСД*, т. IX, с. 10-11.

¹⁷ Там жа, т. I, с. 39-40.

¹⁸ *Русская Историческая Библиотека*, т. IV, с. 5-18; А. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937, s. 21-22; А. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 210-211.

¹⁹ J. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomów papieskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych innych krajów*, t. II, Wilno 1862, s. 263-265.

²⁰ *АСД*, т. IX, с. 11.

ланні да папы Сікста IV у 1476 г.²¹ Мітрапаліт Солтан паходзіў з баярскага роду з Лагойскага павета і перад паступленнем у манастыр меў імя Ілля. Іосіф Солтан не быў сынам Аляксандра Солтана²².

Другім фундатарам манастыра ў Супраслі быў Аляксандр Хадкевіч, які, паводле „Хронікі Супрасльскай лаўры”, знаходзіўся ў еднасці з Рымам, бо ягоны пастыр мітрапаліт таксама быў у той еднасці²³. Але, як было выяснена вышэй, ні мітрапаліт Іосіф Баўгарыновіч, ні смаленскі епіскап Іосіф Солтан не былі уніятамі. Праваслаўным быў і Аляксандр Хадкевіч, які ўтрымліваў блізкія кантакты з канстанцінопальскім патрыярхам, пра што сведчыць ягоны ліст да іерарха з 1505 г. У лісце Хадкевіч прасіў патрыярха зацвердзіць і блаславіць новапаўсталы манастыр у Супраслі. У адказе патрыярх блаславіў і манастыр, і яго фундатараў: Аляксандра Хадкевіча і Іосіфа Солтана²⁴. Аляксандр Хадкевіч прызнаваў духоўную ўладу мітрапаліта Іосіфа Солтана, якога ў лісце ад 13 кастрычніка 1510 г. называў „сваім духоўным бацькам”²⁵.

Апошнім доказам прыналежнасці Аляксандра Хадкевіча да уніяцтва з’яўляецца пасланне кіеўскага мітрапаліта Місаіла (1475-1480) ад 14 сакавіка 1476 г. да папы Сікста IV (1471-1484) ад імя духавенства, князёў і рускіх паноў. Арыгінал паслання загінуў і толькі уніяцкі мітрапаліт Іпацій Пацей у 1605 г. знайшоў і надрукаваў яго копію. Паводле кс. Яна Фіялка, пасланне Місаіла не з’яўляецца аўтэнтычным, бо тэкст напісаны на мове XVII ст., а сам дакумент быў створаны як частка барацьбы за выкананне рашэнняў Берасцейскага сабору. Аўтарам фальсіфіката, на думку кс. Фіялка, быў супрацоўнік Пацея, Пётр Грэк з Каркіры²⁶. На фальсіфікат паказвае таксама тытулатура асобаў, якія падпісалі дакумент. Акрамя мітрапаліта гэта былі трынаццаць прадстаўнікоў ліцвінскай і рускай арыстакратыі, у тым ліку нібыта Іван Хадкевіч. Да прозвішча апошняга дададзена, што ён быў „віцебскім намеснікам, вялікім

²¹ J. Fijałek, *Kopiarz rzymski*, „Archiwum Komisji Historycznej”, seria II, t. I, Kraków 1923, s. 75; L. Korczak, *Litewska Rada wielkokiążęca w XV wieku*, Kraków 1998, s. 98.

²² А. Белецкий, *Родоприсхождение западнорусского митрополита Иосифа II Солтана*, Вильно 1895, с. 3-30 (адбітак); А. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, s. 15.

²³ *АСД*, т. IX, с. 11.

²⁴ *Vetera Monumenta Poloniae*, vol. II, s. 283.

²⁵ *АСД*, т. IX, с. 14.

²⁶ J. Fijałek, *Los unii florenckiej w Wielkim Księstwie Litewskim za Kazimierza Jagiełłończyka*, „Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. XXXIX, Kraków 1934, s. 23-25; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny...*, s. 66, przyp. 3; А. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, s. 20.

гетманам і маршалкам Вялікага Княства Літоўскага²⁷. Але Іван Хадкевіч стаў віцебскім намеснікам толькі 27 лютага 1477 г.²⁸ Таму ён не мог падпісацца гэтым тытулам, таксама як і „вялікім гетманам”, бо ў тых часы такой пасады ў Вялікім Княстве не існавала. Сумненні ўзнікаюць таксама і адносна подпісаў іншых асобаў. Пад пасланнем Місаіла не мог падпісацца Аляксандр Солтан, які ад 26 лютага да 30 кастрычніка 1476 г. быў разам з каралём Казімірам Ягайлавічам у Каралеўскіх Прусах. Неадпаведнасць між часам паслання і некаторымі падпісантамі падважвае верагоднасць крыніцы²⁹. Адсюль вынікае, што пасланне Місаіла з’яўляецца па меншай меры малаверагодным і напэўна не пацвярджае адабрэнне уніі русінамі.

Аднак прыем, што пасланне аўтэнтычнае і спрабуем адказаць на пытанне ці мела яно істотнае значэнне для рэлігійных настрояў сярод рускай магнатэрыі. У пасланні Місаіл выказаў жаданне прыступіць да уніі, але адначасова абвінаваціў каталікоў у пераследзе праваслаўных. Місаіл прасіў папу прыслаць двух легатаў — аднаго прадстаўніка грэцкай царквы, другога — рымскага касцёла, каб яны паяснілі пастановы Фларэнційскага сабора і дагматычныя адрозненні між цэрквамі. Мітрапаліт звяртаў увагу на пагрозу хрысціянства з боку туркаў і татараў. Паводле Місаіла, хрысціяне павінны аб’яднацца, каб разам змагацца з агульным ворагам. Аб’яднанне павінна адбыцца праз вяртанне згоды і міру паміж цэрквамі. У мемарыяле мітрапаліт падкрэсліў, што русіны шануюць папу, таксама як усходніх патрыярхаў. Еднасць з рымскай царквой не азначала адсутнасці яе з канстанцінопальскім патрыярхам³⁰.

Пасланне Місаіла засталася без адказу. Скептычна да праекта

²⁷ *Архив Юго-Западной России*, ч. 1, т. VII, с. 199; Макарий, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 57.

²⁸ L. Korczak, *Litewska Rada wielkokiążęca...*, s. 81.

²⁹ A. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, s. 16-17; *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 83-84; L. Korczak, *W kręgu litewskich zwolenników unii kościelnej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, Kraków 2000, s. 323-332.

³⁰ W. Hryniewicz, *Prekursor unijnych dążeń Rusinów. Memoriał unijny metropolity Mizaela*, [w:] *Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, praca zbiorowa pod red. R. Łuznego, F. Ziejki i A. Kępińskiego, Kraków 1994, s. 54-65; яго ж, *Prekursor unijnych dążeń Rusinów. Memoriał unijny metropolity Mizaela (1476)*, [w:] W. Hryniewicz, *Przeszłość zostawić Bogu*, Opole 1995, s. 47-58; *Słowo o Bogu i człowieku. Myśl religijna Słowian Wschodnich doby staroruskiej*, wybrał, przełożył i opracował R. Łuzny, Kraków 1995, s. 159-169; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 192-194.

уніі адносіўся Казімір Ягайлавіч³¹. На тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага пасланне выклікала антыуніяцкую апазіцыю. Супраць мітрапаліта выступіла ліцвінскае духавенства, якое высунула на пасаду кіраўніка ліцвінскай мітраполіі архімандрыта Спірыдона. Канстанцінопальскі патрыярх Рафаіл I (1475-1476), даведаўшыся пра здраду Місаіла, у 1476 г. высвяціў на мітрапаліта Спірыдона. Казімір Ягайлавіч не прызнаў Спірыдона мітрапалітам і загадаў яго выгнаць. Па выдаленні Спірыдона з Вялікага Княства Літоўскага Місаіл быў на сваёй пасадзе да 1480 г., але ніколі не прызнаў улады папы³². З вышэйсказанага вынікае, што подпіс пад пасланнем да папы Сікста IV Івана Хадкевіча выклікае сумненні, бо той быў гарачым прыхільнікам праваслаўя, гэтаксама як ягоны сын — фундатар Супрасльскай лаўры.

Род Хадкевічаў быў праваслаўным амаль праз усё XVI ст. У крыптах праваслаўнага манастыра акрамя выдатных прадстаўнікоў рускай арыстакратыі і ягонага фундатара ляжаць прадстаўнікі яго сям'і: маці Аляксандра Хадкевіча — Агнешка Скіргела і жонка Васіліса — князёўна Яраславаўна³³. Толькі ў 1572 г. першы прадстаўнік роду Ян Караль Хадкевіч — унук фундатара Супрасльскага манастыра, калі вучыўся ў Вюртэнбергу, стаў пратэстантам, а потым, намоўлены сваім калегам па школьнай лаве Крыштапам Вашэвіцкім (1543-1603), прыняў каталіцызм³⁴.

Ацэньваючы характар манастыра — праваслаўны ці уніяцкі, не здзіўляюся поглядам уніяцкага летапісца Мікалая Раткевіча, які, будучы уніятам, спрабаваў, хоць няўдала, звязаць фундатараў манастыра з Фларэнційскай уніяй. Але, аналізуючы ягоныя довады, не можна не здзіўляцца, што такія ж погляды з'яўляюцца ў працах сучасных гісторыкаў рэгіёна. Падсумоўваючы, належыць сцвердзіць, што найбуйнейшы фонд Аляксандра Хадкевіча, падтрыма-

³¹ Макарый, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 43-62; K. Chodyncki, *Kościół prawosławny...*, s. 49-60; J. Fijałek, *Los unii florenckiej w Wielkim Księstwie Litewskim za Kazimierza Jagiellończyka*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. XXXIII, Kraków 1934, s. 21-24.

³² Макарый, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 68-69; K. Chodyncki, *Kościół prawosławny...*, s. 68.

³³ S. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. III, Warszawa 1872.

³⁴ *Lithuanicarum Societatis Jesu Historiarum provincilium pars prima auctore Stanislave Lithuanicarum*, Vilnae 1768, s. 51-52; Макарый, *История Русской Церкви*, т. IX, с. 360-361; A. Grabowski, *Fundacja klasztoru o.o. bazylianów w Supraślu (uniicka czy schizmatycka)*. *Praca przedstawiona Wydziałowi Teologicznemu Uniwersytetu Stefana Batorego dla uzyskania stopnia magistra* (машынапіс), Wilno 1935, s. 22.

ны смаленскім епіскапам Іосіфам Солтанам, датычыў праваслаўных манахаў. Пра праваслаўны характар Супрасльскага манастыра сведчыць ягоная дзейнасць у XVI ст.

*

Ведаючы ролю, якую буйнейшы фонд Хадкевічаў адыграў у гісторыі Праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай, варта прыпомніць найбольш значныя падзеі з яе гісторыі ў XVI ст. Супрасльскі манастыр падтрымліваў цесныя кантакты з галоўнымі цэнтрамі рэлігійнага жыцця Праваслаўнай царквы ў краіне і за мяжой. Блізкія кантакты з Кіевам, Слуцкам, Масквой, Сербіяй, Балгарыяй і Грэцыяй дазволілі сканцэнтраваць у манастыры культурны даробак многіх народаў. Супрасльская лаўра стала асяродкам тэалагічнай думкі. Супрасльскія манахі, бараніўшыя каноны праваслаўнай веры, заставаліся адкрытымі на новыя рэлігійныя і філасофскія плыні. На такое адкрытае настаўленне асяродка несумненна мела ўплыў ягонае месцазнаходжанне на мяжы Літвы і Кароны, на стыку розных рэлігійных і філасофскіх уплываў заходняга і ўсходняга хрысціянства. Уплывы ўсходнеславянскіх і балканскіх народаў былі відныя ў зборах манастырскай бібліятэкі, архітэктуры і ікананісе.

Інвентар бібліятэкі з 1557 г. утрымлівае каля 200 рукапісных і друкаваных кніг. У 1645 г. іх было ўжо 587. Сярод рукапісаў была „Миня Четная” з пачатку XI ст.³⁵ Гэты найстарэйшы з вядомых у Польшчы помнікаў кірылічнага пісьменніцтва быў прывезены ў Супрасль у 1582 г. сербскім і балгарскім патрыярхам Гаўрыілам. Зацікаўленасць манахаў старажытнарускай культурай спрыяла збору ў бібліятэцы гістарычных і летапісных матэрыялаў. У бібліятэцы кляштара захоўвалася копія кіеўскага і наўгародскага летапісаў. Кіеўскі летапіс ахоплівае час ад паўстання рускай дзяржавы да бітвы пад Оршай у 1515 г.³⁶ На старажытнарускай традыцыі абапіраецца супрасльская версія беларуска-літоўскага летапісу з 1519 г.³⁷ Летапіс складаўся з трох частак: „сабраныя складаныя летапісы”, фрагмент прысвечаны вялікаму князю Вітаўту і летапісцу вялікіх князёў літоўскіх³⁸. Манастырская бібліятэка мела і іншыя рускія летапісы: „Царственник с летописцем” і „Временник с летописцем”³⁹.

³⁵ Супрасльскі кодэкс — самы старажытны помнік кірылічнай пісьменнасці, перавыдадзены быў у якасці рэпринта ў Балгарыі. *Супрасльски или Ретков сборник...*; А. Mirownicz, *Kodeks supraski*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 1 (9), s. 1-3.

³⁶ *Супрасльская летопись*, [в:] *ПСРЛ*, т. XXXV, с. 6.

³⁷ М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись...*, с. 115; *АСД*, т. IX, с. 54.

³⁸ Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 70.

³⁹ *АСД*, т. IX, с. 54.

Запісы на старонках летапісаў і хронік пацвярджаюць зацікаўленасць да падзеяў у Кіеве. На старонцы рукапісу „Касмаграфіі” Кузьмы Індыкаплава між іншым дапісана: „А как Киев изжог Менгире, тому 107 лет (...) снег напал с метельницею до пояса. Того дня почали в теплой церкви служить”⁴⁰. Супрасльскія манахі выказвалі вялікую зацікаўленасць мінулым рускіх земляў. У Супраслі быў скапіраваны летапіс князя Адзінцэвіча аўтарства „многагрэшнага раба божага Грыгорыя Іванавіча”. Летапіс складаецца з „Хронікі рускай”, фрагмента гідраграфіі Русі, чацвёртага раздзелу летапісу Нестара, летапісу „Вялікіх Князёў Літоўскіх” і „Пацерыкону”, які апісвае жыцці святых пячорскага манастыра. Капіраванне такога кшталту літаратуры было вынікам зацікаўленасці летапісамі і гістарычнымі працамі ў манастырскіх асяродках. Супрасльскія манахі шукалі ў гістарычнай супольнасці з рускімі землямі ўзмацнення ўласнай рэлігійнай тоеснасці. Гэта было вельмі істотным у перыяд узмоцненай рэлігійнай палемікі і з’яўлення новых філасофскіх плыняў. Арыгіналы рукапісаў манахі атрымлівалі ад іншых манастырскіх асяродкаў на рускіх землях, або ад праваслаўных свецкіх і духоўных арыстакратаў. Мітрапаліт Іосіф Солтан ахвяраваў між іншым „Псалтыр в дест”, а княгіня Алена — „Кнігу Хведара Студзіна”, „Кнігу Асафа з жыццём св. Сергія Цудатворцы рускага” і „Кнігу Асафа з хаджэннем Данііла”⁴¹. Тым жа шляхам у Супрасль патрапіў летапіс Аўраамкі, які ўтрымліваў гісторыю „Вялікіх Князёў Літоўскіх”.

Свядомасць культурна-гістарычнай еднасці з іншымі ўсходнеславянскімі народамі спрыяла паглыбленню рэлігійных сувязяў. Зацікаўленасць старарускай духоўнасцю і свядомасць рэлігійнай тоеснасці прычынілася да папулярызавання жыцця рускіх святых. У манастыры захоўваліся жыцці: Сергія Раданежскага, спісанага ў Супраслі ў 1593 г. Іванам Праскурам, мітрапалітаў Пятра і Алексія, Ляонція Растоўскага, Кірылы Белазерскага, Пафнуція Бароўскага. У кнігазборы захоўваліся жыцці шанаваных на Беларусі св. віленскіх пакутнікаў: Антона, Іаана і Яўстафія⁴². У Супрасльскай лаўры дзяяканам Мацеям з украінскага горада Корца быў складзены „Кодэкс” з 1569 г. „Кодэкс” складаўся з жыццяў святых: Хведара Яраслаўскага, Варлаама Хутынскага і маскоўскага мітрапаліта Пятра⁴³. Склад „Кодэксу” сведчыць, што супрасльскія манахі збіралі

⁴⁰ Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 98.

⁴¹ М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись...*, с. 115.

⁴² Там жа. Параўн.: А. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3-4, 1989, s. 537-542.

⁴³ Ф. Добрянский, *Описание рукописей...*, с. 78.

рукапісы з розных асяродкаў, кампілявалі, а потым распаўсюджвалі новую версію. Такім чынам цераз Кіеў, Слуцк, Вільню і Маскву ў Супрасльскі манастыр трапілі сербскія і балгарскія рукапісы. У манастырскай бібліятэцы апынуліся творы сярэднявечнай балгарскай літаратуры, звязанай з дзейнасцю славянскіх асветнікаў Кірылы і Мяфодзія. Гэта былі: „Пахвала тром отракам”, „Талкаванне пра кубак Саламона” і „Жыццё славянскага святога”. З перапісаных у Супраслі рукапісаў вялікую цікавасць выклікалі пахвальнае слова Клімента Ахрыдскага, жыццё Савы Сербскага і лісты мітрапаліта Рыгора Цамблака, асабліва яго святочныя казанні: „На раство Іаана Прадцечы”, „На Успенне” і „Пахвальнае слова Эфрыму Тырноўскаму”⁴⁴. Рукапісы, трапіўшыя ў Супрасльскі манастыр, гублялі сваё паўднёvasлавянскае паходжанне і пераўтвараліся ў старарускія версіі. Перапісаныя і часта адрэдагаваныя, яны распаўсюджваліся на землях Вялікага Княства Літоўскага і Польскага Каралеўства. Прыкладам такога тыпу манускрыптаў могуць быць палемічныя творы, захаваныя ў бібліятэцы кіеўскага манастыра св. Міхала⁴⁵.

Непасрэдныя сувязі Супраслі з рускай і сербскай культурай знаходзяць пацвярджэнне ў афармленні інтэр’ера царквы Дабравешчанна Дзевы Марыі. Арыгінальнасць архітэктуры царквы абарончага тыпу заключалася ў спалучэнні гатычнага і візантыйскага стыляў. Атрымалася рэдка сустраканая разбудова скляпення, узвядзенне чатырох мініяцюрных кутніх вежаў і вялікай колькасці байніц у галоўным карнізе. Канструкцыя напамінае абарончыя царквы ў Полацку, Сынкавічах і Мураванцы⁴⁶. У Супрасльскай царкве выявіўся выдатны і рэдкі прыклад сінтэзу культураў усходу і захаду. Выбудова інтэр’еру таксама паказвае на моцны ўплыў візантыйска-рускай культуры на заходнія абшары Вялікага Княства Літоўскага. У часы архімандрыта Сяргея Кімбара гру-

⁴⁴ Там жа, с. 106-107, 117, 122-123, 224-227.

⁴⁵ A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541-542; *Historica Russiae Monumenta*, pod red. A. J. Turgieniewa, t. I, Petersburg 1841, s. 123-127.

⁴⁶ S. Alexandrowicz, *Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r.*, s. 19-22; И. И. Иодковский, *Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси*, с. 249-311; В. А. Чантурия, *История архитектуры Белоруссии*, с. 88-90; М. С. Кацер, *Белорусская архитектура*, с. 48-52; W. Kochanowski, *Pobazyliański zespół architektoniczny w Supraślu*, s. 355-396; M. Morelowski, *Zarys syntetyczny sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwina*, Wilno 1939; П. П. Покрышкин, *Благовещенская церковь в Супрасльском монастыре*, с. 222-237; A. Szyszko-Bogusz, *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie*, [w:] *Sprawozdanie Komisji do badań sztuki w Polsce*, t. IX, z. 3-4, Kraków 1914.

па мастакоў пад кіраўніцтвам „Сербіна Нектарыя мастака” аформіла інтэр’ер храма фрэскамі⁴⁷. Лаканічная згадка пра аплату за працу не дазваляе адназначна вызначыць аўтара фрэсак. На рускіх землях часта адны і тыя ж мастакі пісалі і абразы, і фрэскі. Напэўна, так было і ў Супраслі. Фрэскі выканала група мастакоў пад кіраўніцтвам іканапісца, які паходзіў з Сербіі. Станіслаў Ставіцкі атаясамляе Нектарыя з аўтарам вядомага „Тыпіка-Арміні” ці інструкцыі па маляванню фрэсак. Паводле польскага даследчыка, фрэскі з Супрасля па тэхналогіі ў многіх дэталях адпавядаюць той інструкцыі⁴⁸. Калі гэта так, то аўтар супрасльскіх фрэсак быў не толькі мастаком, але і тэарэтыкам мастацтва, чые парады шырока выкарыстоўваліся на Балканах.

Стыль, у якім выкананы фрэскі напамінае помнікі сербскага манументальнага жывапісу, у прыватнасці дэкор манастыра ў Манасіі з 1418 г.⁴⁹ Яны ўяўляюць сабой адзін з нешматлікіх прыкладаў візантыйскага жывапісу на польскіх і беларускіх землях, які не мае непасрэднай ці пасрэднай сувязі з Суздальскай Руссю ці традыцыйнымі мастацкімі асяродкамі ў Галіцка-Уладзімірскай Русі. Іканаграфічны тып фрэсак мае аналогіі ў позневізантыйскім мастацтве пачатку XV ст. з перыяду г.зв. „рэнесансу Палеолагаў”. Сербская школа насценнага жывапісу мела сур’ёзны ўплыў на суседніх тэрыторыях па прычыне плённай працы і даступнасці яе спрощаных формаў. Яна мела асабліваю папулярнасць у манастырскіх асяродках. Гэта была ўжо другая пасля XIII ст. вандроўка сербскіх ма-

⁴⁷ Кіраўнік манастыра ў 1532-1565 гг. архімандрыт Сяргей Кімбар запрасіў групу мастакоў пад кіраўніцтвам Нектарыя, які паходзіў з Сербіі. У *Хроніцы Супрасльскай лаўры* пад 1557 г. запісана: „Сербіну Нектарыю маляры за дзеісус теплое церкві дано 6 коп грошай і злата царкоўнае. За дзьве святасці, што ён жа рабіў, трох свяціцеляў і трох прападобных 9 коп грошай”, *АСД*, т. IX, с. 52.

⁴⁸ S. Stawicki, *Czy Nektarij autor „Typika” byl autorem malowidel supraskich?*, s. 30-35. Падобны погляд прадставіў паўднёваславянскі гісторык мастацтва Срэтан Петкавіч, які даказваў, што рукапіс інструкцыі быў створаны ў часы Івана IV Грознага, г.зн. у час прац над інтэр’ерам царквы ў Супраслі. С. Петковіћ, *Нектаріје Србин, сликар XVI века*, с. 211-225.

⁴⁹ А. Рогов, *Фрески Супрасля*, с. 345-371. Нектарый браў удзел ў выкананні іканастаса. У манастыры была ікона Супрасльскай Божай Маці — копія іконы Смаленскай Божай Маці. Абраз быў падараваны манастыру Іосіфам Солтанам. У 1557 г. княгіня Васіліса Хведараўна пазалаціла чудаўную ікону. Аб’ектам культу была таксама копія іконы Уладзімірскай Божай Маці, ахвяраваная княгіняй Аленай. У манастыры былі створаны многія абразы і свецкія партрэты, напрыклад, два партрэты фундатараў манастыра Аляксандра Хадкевіча і Іосіфа Солтана, прадстаўленых у сармацкіх строях. Н. Долматов, *Супрасльскі Благовеценскі манастыр*, с. 462-466; Л. Т. Тапаева, *Сарматскі портрет*, Москва 1979, с. 74.

стакоў на поўнач, на рускія землі. Параўнанне супрасльскіх фрэсак з вядомымі кампазіцыямі ў Сербіі (з Охрыда, Каленіцы, Любаўціны, Раваніцы, Манасіі) паказвае агульную традыцыю і падобныя выявы⁵⁰. Тыпы некаторых кампазіцый з фігурамі былі ўзятыя з сербскага фрэскавага жывапісу. Прыкладам можа быць разбудаваны горскі і архітэктурны пейзажы як фон цэнтральнай кампазіцыі⁵¹. Фрэскі былі звязаныя з традыцыямі сярэднявечнага сербскага жывапісу, які быў пад уплывам заходнееўрапейскага мастацтва, у прыватнасці італьянскага. Дэталі строяў і ўзбраення, тунікі, плашчы, паясы, формы мечаў і шчытоў маюць візантыйска-сербскія рысы. У жывапісным афармленні царквы Дабравешчанна былі злучаныя элементы мастацтва Усходу і Захаду, гэтаксама як на Балканах, у прыватнасці, у Грэцыі.

Характар і стыль супрасльскіх малюнкаў найчасцей параўноўваецца з фрэскамі царквы св. Тройцы ў Манасіі. Падрабязнае апісанне кампазіцыі фрэсак з паданнем аналогіяў прадставілі Аляксандр Рогаў і Аляксандр Сямашка⁵². З іх даследаванняў вынікае, што сцэны з жыцця Хрыста, Дзевы Марыі, прадстаўленне анёлаў, апосталаў, евангелістаў, прарокаў, пакутнікаў і святых айцоў царквы складалі ўпарадкаваны цыкл. Кампазіцыя і выкарыстанне царкоўнай сімволікі вынікала з тагачаснай палітычнай сітуацыі і палемікі з іншымі канфесіямі. Постаць Ісуса Пантакратара, змешчана на столі купала — правай рукой ён бласлаўляе, а ў левай трымае евангелле. Так прадстаўлены вобраз вельмі характэрны для дамангольскага перыяду, быў дакладнай копіяй з царквы св. Сафіі ў Ноўгарадзе⁵³. Постаці серафімаў змешчаныя пад кожным з васьмі вокнаў купала. Пад імі праходзіў арнаментальны пояс, пад якім знаходзіліся постаці прарокаў. На злучэнні купала з чатырма слупамі з аднаго боку намалюваны постаці Пятра і Паўла, а з другога — дзве постаці Іаана Багаслова. Паміж тымі постацямі і прарокамі былі змешчаныя 17 апосталаў і пакутнікаў, адзеленых арнаментальным пасам. Постаці пакутнікаў з крыжамі ў руках былі прадстаўленыя парамі, за выключэннем трох апошніх. У ромбах перакрыццяў перад іканастасам выкананыя выявы крылатых херувімаў.

⁵⁰ S. Szymański, *Freski z Supraśla. Próba rekonstruowania genealogii*, „Rocznik Białostocki”, t. XI, 1972, s. 161-181.

⁵¹ Z. Lebidzińska, *Freski z Supraśla. Katalog wystawowy*, Kraków 1968, s. 26.

⁵² А. Рогов, *Фрески Супрасля*, с. 343-358; А. Siemaszko, *Malowidła ścienne cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Rekonstrukcja programu ikonograficznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii sztuki”, z. 21, Kraków 1996, s. 13-58.

⁵³ А. Рогов, *Фрески Супрасля*, с. 348.

У праменнях, якія ад іх зыходзяць, прадстаўленыя сімвалы евангелістаў. У чатырох квадратах знаходзіліся постаці Бога, св. Духа, Збавіцеля-Эмануіла і вялікай рады анёлаў. Выява голуба насупраць Бога Айца паказвала на праваслаўную навуку пра паходжанне Святога Духа ад Бога Айца.

Верхнія часткі сцен запаўняў цыкл найважнейшых фрагментаў жыцця Хрыста і Дзевы Марыі. У ніжніх радах прадстаўлена святых айцоў, пустэльнікаў, на калонах — святых рыцараў і пакутнікаў. Такі цыкл быў характэрны для сербскага традыцыйнага мастацтва. Развіццё сербскага мастацтва абапіралася галоўным чынам на візантыйскіх узорах і большасць сербскіх і грэцкіх мастакоў вучылася пад кіраўніцтвам грэцкіх майстроў. Шмат хто з іх працаваў у пачатку XVI ст. на рускіх землях Вялікага Княства Літоўскага. Напэўна, адным з іх быў Нектарый — творца фрэсак і іканастаса царквы Дабравешчання Божай Маці ў Супраслі.

Буйныя манастырскія асяродкі былі ў апазіцыі да уніі. У іх узніклі палемічныя творы, якія распаўсюджваліся сярод духавенства і вернікаў Праваслаўнай царквы. Да такіх належаў і Супрасльскі манастыр. Да 1596 г. у манастыры ўзнікла больш дзесятка палемічных твораў. У кодэксе, які захоўваўся ў бібліятэцы кіеўскага манастыра св. Міхала, знаходзілася восем твораў XVI ст. з Супрасля⁵⁴. Гэта былі:

1. ліст невядомага па імя лацінскага біскупа з 1511 г.⁵⁵;
2. пасланне венгерскага караля Яна да манахаў св. Гары Афон з 1534 г.⁵⁶;

⁵⁴ Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 164 -179; А. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 537-542.

⁵⁵ *Посланіе* складаецца з двух частак: першая прадстаўляе навуку св. Айцоў, выпіскі з Евангелля, апостальскіх пасланняў і навукі пра паходжанне св. Духа ад Бога Айца; другая складаецца з палемікі з навукай Каталіцкага касцёла пра прымат папы і паказвае адыход Рымскай царквы ад пастановаў сямі ўсяленскіх сабораў. Твор мае характар адказу на ліст каталіцкага архібіскупа. Паводле Н. Пятрова, палемічны адказ быў напісаны супрасльскім манахам з нагоды ліста архібіскупа, які хацеў схіліць да уніі Аляксандра Хадкевіча. (Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 169-170). Кцітар манастыра даручыў ігумену Калісту разгледзець пасланне і даць адказ. Архібіскупам тым быў гнезненскі архібіскуп Ян Ласкі, які на Латэранскім саборы прадставіў пасланне пра заблуканне рускага народу. Тое *Пасланне* было аналагічнае ў некаторых пунктах з супрасльскім пасланнем лацінніка. Цэнтральная навуковая бібліятэка Акадэміі навук Украіны в Кіеве (далей: ЦНБ АНУ), 475p/1656, к. 1-21; *Historica Russiae Monumenta*, pod red. A. J. Turgieniewa, Petersburg, 1841, t. I, s. 123-127.

⁵⁶ Гэтая аповесць датычыць здарэнняў на Афоне. У час кіравання візантыйскага імператара Рамана ў саборнай царкве Ксірапатамскага манастыра

3. адказ афонскіх манахаў на пасланне венгерскага караля Яна Запольі з 1534 г.⁵⁷;
4. аповесць пра спусташэнне гары Афон лаціннікамі ў 1276 г., перапісаная ў Супрасльскім манастыры ў 1546 г.⁵⁸;
5. размова хрысціяніна з жыдам пра веру і абразы⁵⁹;
6. „Пасланне да лаціннікаў” з 1581 г.⁶⁰;
7. „Сказаніе «На богомерзкую, на поганную латину, которые папежи хто, что в них вымыслили в их поганной вере»”, паўсталае пасля 1586 г.⁶¹;

ў дзень 40 пакутнікаў (9 сакавіка) штогод вырастаў грыб з 40 галовамі. У 1276 г. у ёй у час імператара Міхаіла (Палеолага) была абвешчана унія з Рымам. Грыб перастаў расці, а царква разбурылася ў часе землятруса. Яе адбудаваў пры імператары Андроніку. ЦНБ АНУ, 475р/1656, к. 21v-26; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 170-171.

⁵⁷ Твор уяўляе сабой палеміку з рэфарматарскімі пастулатамі. Адказ афонскіх манахаў на пасланне быў рэакцыяй на развіццё лютэранства ў Венгрыі (1534 г.). Ян Заполья (да яго быў адрасаваны ліст) стаў венгерскім каралём у выніку выбару часткай магнатаў пасля смерці Людовіка II Венгерскага (1526 г.). Канкурэнтам ягоным быў Фердынанд I Габсбург. Прэтэндэнты паразумеліся ў 1538 г. Заполья атрымаў Сяміград, частку Венгрыі і каралеўскі тытул да смерці. У якасці венгерскага караля імкнуўся выкарыстаць некаторыя арганізацыйныя і абрадавыя звычаі Праваслаўнай царквы для наравы Каталіцкага касцёла. Для гэтага ён навізаў кантакты з афонскімі манахамі, прасіў іх паказаць розніцу паміж каталіцтвам і лютэранствам, а таксама пытаў меркаванне адносна праекта арганізацыі ў Венгрыі сабору прываслаўных і каталіцкіх іерархаў. Грэцкія манахі паказалі адхіленні Каталіцкага касцёла ад пастановаў сямі ўсяленскіх сабораў. Гэтая частка „паслання” была шмат разоў выкарыстаная супрасльскімі манахамі ў палемічных творах. ЦНБ АНУ, 475р/1656, к. 26v-96.

⁵⁸ Апавесць пра спусташэнне св. Гары Афон паказвае на блізкія кантакты манастыра з афонскім духавенствам. „Сія аповесць прынесена і з святых гары Каулгеры у манастыр Супрасльскі у лета ад сазданія міра 7054 (1546) і в то ж лета вписана, а когда содейшчася пред концем выobraженя суць, іже о обітели ксіропотанской, іже в Святой горе сбысться от латіномудруюшчїх (...)”, Библиотека Академии Наук Росси, Петербург, кол. П. Доброхотова, № 31, к. 41.

⁵⁹ ЦНБ АНУ, 475р/1656, к. 198-201.

⁶⁰ З 1581 г., было скіраванае супраць пісьмаў езуіта Пятра Скаргі, які рыхтаваў глебу для царкоўнай уніі. Твор быў адказам на працу Скаргі *Пра еднасьць Божай царквы...*, выдадзенай у 1577 г. У супрасльскім *Пасланні* знаходзім вострую палеміку з догмамі Каталіцкага касцёла. ЦНБ АНУ, 475р/1656, к. 157-169; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 171-173; яго ж, *Западнорусские полемические сочинения XVI в.*, „Труды Киевской духовной академии”, 1894, март, с. 349-380.

⁶¹ *Сказаніе на бозамерзкую, на паганую лаціну...* напісанае пасля 1586 г. было адказам супрасльскіх манахаў на кнігу Пятра Скаргі. Абодва творы (*Сказаніе* і *Посланіе*) узніклі пры архімандрыце Цімафеі Злобе (1575-1589), шчы-

8. твор пад назвай „Новозложенное поучение во Литвани нарицаемым Логофетом” з пачатку XVII ст.⁶²

Некаторыя фрагменты першых пяці твораў паўтараюцца ў другой рэдакцыі, складзенай у Супрасльскім манастыры ў 1578 г. і перапісанай ў 1580 г. Яны ўтрымліваюць вострую палеміку з догмамі пратэстантызму, юдаізму, каталіцызму і ісламу. На землях Вялікага Княства Літоўскага папулярным было „Списание против Люторов”, скіраванае супраць прыхільнікаў рэфармацыі. Аўтарам яго быў тамтэйшы „свяшчэннаінак” (манах, пасвячаны ў святара) Яўстафій. Твор, які ўтрымліваў фрагменты пасланняў а. Арцемія, дачакаўся другой рэдакцыі ў пачатку XVII ст. Ягонымі творцамі былі настроеныя супраць уніі супрасльскія манахі⁶³.

Канстанцінопальскі патрыярх Іерамія II, пабачыўшы ў Супрасльскім манастыры апору праваслаўя на Літве, у 1589 г. падпарадкаваў сваёй непасрэднай уладзе архімандрыта Цімафея Злобу, як асобу здольную да направы царквы. Сем гадоў раней, 14 чэрвеня 1582 г., быўшы ў манастыры мітрапаліт сербскі і балгарскі Гаўрыла надаў настаяцелю мітру. Летапісец Супрасльскай лаўры, пісаўшы пра візіт канстанцінопальскага патрыярха, занатаваў, што „Цімафей Васілевіч Злоба, Супрасльскі архімандрыт пачаў ужываць мітру, перад ім (...) былі другія архімандрыты, але мітры не ўжывалі”⁶⁴.

Архімандрыт Іларыён Масальскі кіраваў манастыром у час змагання супрасльскага асяродка за захаванне ранейшай праваслаўнай традыцыі. Супрасльскія манахі актыўна ўдзельнічалі ў жыцці Праваслаўнай царквы. Іераманах Ісайя браў удзел у Брэсцкім сінодзе і падпісаў яго пастановы ад 24 чэрвеня 1594 г., якія рэфармавалі дзейнасць царкоўных брацтваў. Інструкцыю, разасланую перад сінодам, падпісаў архімандрыт Масальскі. Подпіс настаяцеля манастыра заўжды стаяў пасля подпісаў епіскапаў і архімандрыта Кіева-Пячорскай лаўры. Гэты факт сведчыць пра ранг і значэнне супрасльскага асяродка ў жыцці царквы. Архімандрыт Іларыён удзельнічаў у большасці сінодаў на Літве. 28 студзеня 1595 г. архі-

рым абаронцы правоў Праваслаўнай царквы. ЦНБ АНУ, 475p/1656, к. 205-208; Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия...*, с. 173-174.

⁶² Там жа, с. 174-175.

⁶³ А. Попов, *Обличительныя списания против Жидов и Латинян по рукописи Импер. Публичной Библиотеки 1580 г.*, „Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском Университете”, т. I, Москва 1879, с. 1-41.

⁶⁴ *АСД*, т. IX, с. 88.

мандрыт Іларыён, прысутны на арганізаваным львоўскім епіскапам Гедэонам Балабанам праваслаўным сінодзе ў Львове, падпісаўся пад яго пастановамі. Адзін з пунктаў датычыў распачацця размоваў пра унію. Такая пастава настояцеля Супрасльскага манастыра вынікала з унутранай сітуацыі Праваслаўнай царквы і адрозным ад каталіцкага разуменнем царкоўнай еднасці. У праектах уніі не падымалася пытанне пра розніцы догмаў, у тым ліку справы паходжання Святога Духа. Праваслаўны бок бачыў у царкоўнай уніі магчымасць гарантыі вольнасці культу без якіх-небудзь абрадавых і дагматычных зменаў. Прыняцце рашэння пра унію даверана ўсяленскаму сабору, выключыўшы магчымасць прыняцця яго некалькімі епіскапамі. Праваслаўныя з Рэчы Паспалітай маглі ўдзельнічаць у падрыхтоўчых працах да уніі толькі пры адабрэнні праекта канстанцінопальскім патрыярхатам. Пры гэтым дамагалася забароны папам рымскім ужывання акрэслення „схізматык” у адносінах да праваслаўных. Інакш царкоўную унію разумеў Рым, які дамагаўся падпарадкаваць палітычна і рэлігійна люд „грэцкай рэлігіі” на ўсходніх абшарах Рэчы Паспалітай. Выяўленне сапраўдных намераў папства і ўдзел у справе езуітаў выклікала пераход у апазіцыю да уніі большасці праваслаўнай супольнасці.

На Брэсцкім сінодзе 1596 г. архімандрыт Іларыён Масальскі і ігумен Генадзій адкінулі праект уніі і ўзялі ўдзел у антыўніяцкім саборы. Настаяцель Супрасльскай лаўры падпісаўся пад пастановамі гэтага сабора пра зняцце з пасадаў мітрапаліта і епіскапаў, якія выказаліся за адзінства цэркваў (10 кастрычніка 1596 г.) і пад пратэстам духавенства, упісаным да гродскіх кнігаў уладзімірскіх (23 кастрычніка 1596 г.)⁶⁵. Пазіцыя настояцеля другога па значэнню асяродка манастыра прымуслі мітрапаліта Міхала Рагозу да спробы схіліць манахаў да прыняцця паставаў Брэсцкага сінода. Рашучая адмова супрасльскіх манахаў прычынілася да таго, што Рагоза больш не рабіў спробаў заняць манастыр сілай. Манастыр, пакінуты ў спакоі, культываваў праваслаўную традыцыю да 1598 г. — да смерці мітрапаліта Рагозы. 4 кастрычніка 1601 г. новы уніяцкі мітрапаліт Іпацій Пацей, які быў адначасова епіскапам брэсцкім і ўладзімірскім, „запавяў на свой суд Іларыёна Масальскага — супрасльскага архімандрыта, за тое, што будучы фаментаваны ад дызунітаў, не хацеў быць свайму пастыру ў святой уніі паслухмяны, і нейкім нягодным скрыптам адмовіў у паслушэнстве мітрапаліту, у той позве па-руску пісанай тая экспрэсія якая юдзітум з такім пра-

⁶⁵ A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991, s. 122-123.

вам стала, на тое ніякага дакументу няма”⁶⁶.

Супрасльскі летапісец спецыяльна не апавядае пра „нягодны скрыпт”, скіраваны супраць уніяцкага мітрапаліта, як і пра абставіны яго ўзнікнення. Пасля заняцця пасады мітрапаліта Пацей прыбыў у Супрасльскі манастыр і ў царкве Дабравешчання Божай Маці абвясціў далучэнне асяродка да Уніяцкай царквы⁶⁷. Супрасльскія манахі адрэагавалі пратэстам, пад якім падпісаўся Іларыён Масальскі. У сваім лісце архімандрыт разам з брацтвам назваў Пацея ерэтыкам і выказаў пратэст супраць падпарадкавання манастыра ягонай юрысдыкцыі. Пратэст абгрунтоўваўся тэалагічным аспектам — адмаўленнем вяршыства папы. Паводле аўтара пратэсту, папа не меў ніякіх правоў на епіскапствы, падпарадкаваныя канстанцінопальскаму патрыярху. На заканчэнне супрасльскія манахі яшчэ раз засведчылі, што не прызнаюць уніяцкага мітрапаліта Пацея за свайго іерарха і застаюцца ў праваслаўнай веры, нягледзячы на магчымыя пераследы і пагрозу смерці⁶⁸.

Пасля абвясчэння пратэсту Іларыён Масальскі пачаў шукаць дапамогі ў іншых манастырах, асабліва у Кіева-Пячорскай лаўры. Пра гэты сведчыць надпіс на сцяне адной з келляў: „Быў тут інак Арсеній з манастыра Супрасльскага у лета ХА”. Ніжэй напісаны аўтограф аўтара — „Арсеній”. Славянскія літары „ХА” адпавядаюць 1601 г., г.зн. даце прызначэння супрасльскага архімандрыта на суд да мітрапаліта. Прававая сітуацыя Праваслаўнай царквы, у тым ліку і кіеўскага настаяцеля, не дазваляла прыйсці з эфектыўнай дапамогай супрасльскім манахам. Тады якраз увесь час прыбывалі манахі, уцякаўшы ад пераследаў з боку уніятаў. Падпарадкаванне галоўнага на Літве цэнтра манаства стала для уніяцкага мітрапаліта прыярытэтным заданнем. Іпацій Пацей пасля адмовы архімандрыта Масальскага з’явіцца на ягоны суд, прасіў умяшання караля Жыгімонта III. Дапамагаўшы уніятам, кароль выдаў загад аб выгнанні архімандрыта з краю⁶⁹. Але нягледзячы на фармальную баніцыю, Масальскі яшчэ больш года заставаўся ў манастыры.

Прынцыповы ўплыў на канфесійны характар манастыра мела пазіцыя калатара. Іеранім Хадкевіч ужо ў маладосці прыняў каталіцызм, але праводзіў талерантную палітыку адносна праваслаўных. Як апякун манастыра ён з аднаго боку хацеў захаваць ранейшы яго-

⁶⁶ АСД, т. IX, с. 93; А. Mironowicz, *Życie monastyczne...*, s. 18.

⁶⁷ Н. Долматов, *Супрасльскі архімандрыт Іларион, князь Масальскі*, с. 20.

⁶⁸ А. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki...*, s. 123.

⁶⁹ *Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией* (т. I-V, Санкт-Петербург 1846-1853), т. IV, № 156, с. 242.

ны статус і свае правы ў ім (кцітарства), з другога — трываў пастаянны ціск з боку уніяцкага мітрапаліта. Іеранім Хадкевіч быў супраць падпарадкавання родавага фонду якому-небудзь царкоўнаму іерарху. Таму ён не хацеў паддавацца патрабаванням Пацея.

Супрасльскія манахі са свайго боку выдалі ў пачатку XVII ст. „Новоизложенное поучение во Литвании нарицаемым Логофетом”, скіраванае да Іераніма Хадкевіча. Яно прадстаўляла пераход кцітараў манастыра Івана і Васіля Хадкевічаў з праваслаўя ў каталіцызм. У новай веры Іван атрымаў імя Іеранім, а Васіль — Крыштап. Твор меў на мэце пераканаць апекуна манастыра пакінуць асяродак у праваслаўнай веры. Аўтары прадставілі прынцыпы праваслаўнай веры, засцерагаючы пра згубныя наступствы пераходу рускіх можных у каталіцызм. „Поучение...” было адрэдагавана манахам Арсеніем у Супраслі ў 1611 г., адкуль і трапіла ў Кіева-Пячорскую лаўру⁷⁰. Напэўна, яго прывёз сам аўтар, які зноў напісаў пра сваё прыбыццё ў Кіеў на манастырской сцяне. Іеранім Хадкевіч пасля каралеўскага ліста не мог афіцыйна бараніць супрасльскага архімандрыта Іларыёна Масальскага. У той сітуацыі 2 красавіка 1603 г. ён „падаў” у Ражанцы новага кандыдата на настояцеля — Герасіма. Новы архімандрыт даў прысягу на вернасць уніяцкаму мітрапаліту Іпацію Пацею і кцітару манастыра. У прысягу былі ўключаныя шматлікія абавязкі Герасіма, у тым ліку:

1) ён не будзе супраць святой еднасці, якую мітрапаліт з епіскапамі падпісаў з Рымскай царквой, але будзе падтрымліваць яе ўсімі сіламі, так як яна не знаходзіцца ў супярэчнасці з верай і абрадамі Усходняй царквы.

2) да паслушэнства кіеўскаму мітрапаліту Іпацію і ўпамінання яго імя ў малітвах;

3) нагляд, каб такое паслушэнства аказвалася усёй манастырской браціяй і выгнанне з манастыра непаслухмяных;

4) да недапушчэння чытання лістоў ерэтычных, лютэранскіх і іншых „новаверных”⁷¹.

Апошні абавязак быў скіраваны супраць архімандрыта Масальскага: „Списков тех неких против верхности его милости Отца Митрополита Киевского учинити не мало и ани не много в монастыре чиненни не были постерегати буду повинен. А тот список который был стал за поводом архимандрыта нашего Илариона Масальского в Супрасли против зверхности его милости отца и на-

⁷⁰ *Поучение...* мела яшчэ адну рэдакцыю ў 1630 г. Той тэкст быў шмат разоў выкарыстаны ў палемічнай праваслаўнай літаратуры. ЦНБ АНУ, 219p/37, к. 316-428.

⁷¹ А. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki...*, s. 125.

шого митрополита кийовскаго пастыра нашего яко неслупны и несправедливы, с того вечными часы вырекаю и проклинаю яко безбожную справу и николи не возновляти и сам немало в даному монастыре супраском недопущу и постерегати всею спильностию буду повинен я против зверхности его милости пастерскаго ничего противного не делати (...)"⁷².

Рашучае асуджэнне папулярнага сярод манахаў настояцеля Супрасльскага монастыра магло адбыцца толькі за яго сценамі. Адначасова, імкнучыся падпарадкаваць манастырскае брацтва, „Р. 1603, дня 4 іюля Еранім Хадкевіч пан віленскі заехаўшы да Супрасля подал уставы негодзіве ad observationem за архімандрыты Масальскаго (...)"⁷³. З запісу храніста вынікае, што ў часе прадстаўлення кцітарам новага ўставу архімандрыт Іларыён заставаўся ў манастыры. Сярод пастановаў новага статуту, якія нармавалі ўнутранае жыццё манастыра абмяжоўваўся прыём новых манахаў.

„Наперад, каб ніякага свяшчэнніка і дьякана, альбо закону манаскага ў іншым манастыры пастрыжанага, які ў закон манаскі хоча ўступіць тутэйшага манастыра не прымаць, толькі з ведама і згоды старшага кцітара, акрамя тых, якія былі першы раз спробу ўчыніць хацелі і ніякіх асвятчэнняў на сабе не мелі, такіх архімандрыт з дазволу браціі на пробу толькі можа прыняць (...)"⁷⁴. Такім спосабам зрабілі немагчымым побыт у Супрасльскім манастыры праваслаўным манахам з іншых манастыроў, чые настояцелі прынялі унію.

Новыя правілы манастырскага жыцця прымусілі Іларыёна Масальскага пакінуць Супрасль. Нягледзячы на вялікую папулярнасць, супрасльскі архімандрыт не мог знайсці сабе месца ў іншых манастырскіх асяродках. Над ім вісеў каралеўскі ліст з загадам пакінуць краіну. У такой сітуацыі, пасля чатырохгадовага бадзяння, былы супрасльскі настояцель звярнуўся лістом ад 8 жніўня 1607 г. цераз прыхільнага яму кцітара Іераніма Хадкевіча да мітрапаліта Іпацыя Пацея з просьбай заступіцца перад каралём. Гаворка ішла пра адмену баніцыі і атрымання „духоўнага хлеба"⁷⁵. Напэўна, уніяцкі мітрапаліт зрабіў усё, каб непакорны перад гэтым архімандрыт вярнуўся ў Супрасль. Масальскі карыстаўся падтрымкай манахаў. Прызнанне ім юрысдыкцыі Іпацыя Пацея было выкарыстана уніятамі ў прапагандысцкіх мэтах. Гэты факт дазваляў спадзявацца, што частка праваслаўных асярод-

⁷² *Описание документов архива западно-русских униатских митрополитов*, т. I, Санкт-Петербург 1897, с. 115.

⁷³ *АСД*, т. IX, с. 93.

⁷⁴ Там жа, т. IX, с. 93.

⁷⁵ Там жа, т. VI, № 75, с. 157-158.

каў на Літве адмовіцца ад антыуніяцкай дзейнасці.

Вяртанне Іларыёна Масальскага выклікала аднаўленне даўніх традыцый у манастыры і культываванне ў ім праваслаўнай веры, хоць ужо не было ніякіх выступаў супраць верхавенства над манастыром уніяцкага мітрапаліта. Гэтая акалічнасць мела вялікае значэнне для дзейнасці многіх асяродкаў праваслаўя на Падляшшы. Насуперак забароне прымання манахаў з іншых манастыроў у Супрасль прыбыў выгнаны з манастыра св. Тройцы ў Вільні архімандрыт Самуіл Сянчыла. У супрасльскі „памінальнік” былі ўпісаныя прадстаўнікі многіх родаў з аддаленых мясцовасцяў. Месцам вечнага спачыну Супрасль выбралі між іншымі праваслаўныя прадстаўнікі роду Паўла Оцкавіча з Боцек (1599), некалькі жыхароў Любліна (1600), Алясвай (1608), мінскага ваяводы Андрэя Сапегі (1608) і 29 жыхароў Луцка⁷⁶.

Смерць Іларыёна Масальскага не змяніла адносінаў у манастыры. У 1609 г. „абраны (быў) на архімандрыю Супрасльскую Герасіmus Веліконты за м. Іпація Пацея”⁷⁷. Гэта быў той самы манах, які ў 1603 г. даў прысягу на вернасць Пацею. Стаўшы архімандрытам, Герасім аказаўся памяркоўным і талерантным чалавекам. Ён дазваляў працягваць ранейшыя традыцыі манастырскага жыцця. Пры яго кіраванні каля 1611 г. манах Апанас напісаў твор пад назвай „Колькі слоў і павучэнняў святых айцоў праваслаўнай царквы”. Твор заканчваўся вершаванай просьбай да Бога і чытачоў, у якой выказвалася вернасць даўняй традыцыі Супрасльскага манастыра⁷⁸.

*

Праваслаўныя традыцыі манастырскага жыцця працягваліся і ў пазнейшыя часы. Новы архімандрыт кляштара Самуіл Сянчыла быў вымушаны пісьмова пацвердзіць каталіцкае вызнанне веры на старонках перапісанага ў манастыры „Катэхізісу” аўтарства пінскага уніяты Пятра Аркудзія⁷⁹. Пасля 1609 г. за дамінаванне над манастыром сапернічалі уніяцкія мітрапаліты і кцітары. Абодва бакі часта ўмешваліся ва ўнутранае жыццё асяродка. У 1627 г. Крыштап Хадкевіч навязаў манастыру новы статут, які абмяжоўваў яго самастойнасць. Адзін з пунктаў абмяжоўваў колькасць манахаў. „Айцец архімандрыт, каб заўсёды хаваў капланаў або свяшчэннікаў пры царкве ў манастыры не больш, як толькі шэсць чалавек

⁷⁶ Е. Н. Старый, *Синодик Супрасльскаго манастыря*, Гродно 1904, с. 10-11.

⁷⁷ *АСД*, т. IX, с. 95.

⁷⁸ ЦНБ АНУ, 219р/37, к. 316.

⁷⁹ „Литовский Епархиальный Вестник”, 1864, № 4, примеч. 1, с. 112-113.

набожнага жыцця, да хвалы Божай годных (...)"⁸⁰. Прыняцце архімандрытам новага статута выклікала супраціў уніяцкага мітрапаліта Вялікіна Руцкага, які выклікаў Герасіма на свой суд⁸¹.

Спрэчка паміж кцітарам Хадкевічам і Вялікінам Руцкім аб уладзе над манастыром трапіла ў наваградскі суд (1631), потым у земскі суд у Гародні, каб урэшце быць вырашанай у каралеўскім трыбунале⁸². Каралеўскі суд пацвердзіў правы уніяцкага мітрапаліта на верхавенства над манастыром. Такое ж становішча заняў трыбунал Вялікага Княства Літоўскага. Крыштап Хадкевіч, не згадзіўшыся з рашэннямі абодвух інстанцый, прыехаў у Супрасль і змусіў прыхільнага мітрапаліту архімандрыта Сянчылу пакінуць манастыр. Умяшанне Жыгімонта III і рашэнне папскага нунцыя Танорыя Вісконці (1632) пра юрысдыкцыю над манастыром мітрапаліта Руцкага змусілі апекуна манастыра да саступак⁸³. Вынікам было наданне манастыру 31 сакавіка 1635 г. новага статута, па ўзору статута уніяцкага базыльянскага ордэна. Ён даваў большы кантроль над манастыром мітрапаліту і яго намеснікам⁸⁴. Супрасльскі манастыр цалкам стаў падобны да базыльянскіх кляштараў і страціў значэнне асяродка рэлігійнай думкі і культуры. Пра яго былую славу пазней не раз успаміналі дзеячы Праваслаўнай царквы. Мітрапаліт Пётр Магіла ў лісце да рэктара Кіеўскай акадэміі падкрэсліваў ролю супрасльскага асяродка ў жыцці царквы і гараваў над ягоным сучасным яму станам⁸⁵.

Паводле гэтага выдатнага іерарха Праваслаўнай царквы, заняпад праваслаўнага асяродка выклікаў затуханне ў ім рэлігійнага жыцця. Пераход Супрасльскага манастыра ў унію прыспешыла развіццё гэтай канфесіі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. Не было ўжо інтэлектуальнай падтрымкі для меншых асяродкаў, якія паступова пакідалі праваслаўе. Супрасльскі манастыр, быўшы ў „грэцкай веры”, выконваў функцыю цэнтра славянскай культуры. У ім сыходзіліся ўплывы культуры і мастацтва з Балканаў, Русі і Захаду. Увядзенне уніі выклікала дамінаванне лацінскай (заходняй) культуры і філасофіі, перакрэсліла ранейшую традыцыю манастыра, асабліва ягоную адкрытасць. Паказчыкам зменаў стаў іншы выгляд інтэр’ера галоўнага манастырскага храма. Барочнае

⁸⁰ АСД, т. IX, с. 110. Пра Крыштапа Хадкевіча параўн.: *Polski Słownik Biograficzny*, т. III, s. 369-370.

⁸¹ АСД, т. IX, с. 116-120.

⁸² Там жа, т. IX, с. 136-141.

⁸³ Там жа, т. IX, с. 141-143, 146-148.

⁸⁴ Там жа, т. IX, с. 151-157.

⁸⁵ Н. Долматов, *Супрасльскі Благовещенскі манастыр*, с. 97.

Ўбранне царквы Дабравешчання Дзевы Марыі закрыла манументальны сербскі жывапіс з ягоным ідэалагічным напаўненнем. Да 1596 г. светапогляд манахаў у асяродку фармаваўся праз розныя філасофска-рэлігійныя плыні. Талерантнасць і адкрытасць былі відныя па багаццю манастырскай бібліятэкі. Усходняе манастырства, якое функцыянавала ва ўмовах узаемапранікнення розных культур і філасофіяў, зрабіла з Супрасля універсальны асяродак манастырскага жыцця, адпаведны духу эпохі. Увядзенне уніі змяніла ягоны характар. Іларыён Масальскі, змагаўшыся за праваслаўнае аблічча манастыра, бараніў рэлігійную і культурную традыцыю і пачатковы характар асяродка.

Супрасльскі манастыр быў канчаткова падпарадкаваны уніяцкім уладкам праз прыняцце ў 1635 г. новага статута уніяцкага базыльянскага манастыра. Манахі аддаваліся пад непасрэдны кантроль епіскапа і уніяцкага мітрапаліта. Змяніўся характар рэлігійнага жыцця. Кляштар стаў хутчэй месцам рэзідэнцыі біскупаў чым цэнтрам манастырскага жыцця.

Streszczenie

O historii powstania monasteru w Supraślu i jego roli w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego napisano już wiele rozpraw naukowych i materiałów publicystycznych. Wśród polskich historyków krąży nawet teza, że był on zbudowany przez unitów i dla unitów. Poglądu tego nie potwierdza jednak żaden fakt, ani dokument. Fundatorzy monasteru i jego opiekunowie — Aleksander Chodkiewicz, Alena i Konstanty Ostrogscy, metropolici Jonasz II i Józef Sołtan pozostawali nie tylko wierni tradycjom prawosławia, lecz także jego żarliwymi obrońcami. Chodkiewicz uzyskał błogosławieństwo dla monasteru supraskiego od patriarchy konstantynopolitańskiego. Monaster supraski pozostawał w bliskich relacjach z głównymi ośrodkami prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim oraz będącymi poza granicami państwa — na terenie Moskwy, Serbii, Bułgarii i Grecji. W Supraślu, położonym na pograniczu Korony i Litwy, ścierały się wpływy chrześcijaństwa wschodniego i zachodniego, nagromadzono tu wiele dzieł myśli religijnej i filozoficznej narodów Europy Wschodniej i Środkowej. W monasterze był także ogromny zbiór piśmiennictwa cyrylicznego. Freski świątyń były dziełem mnichów bałkańskich. W 1596 r. na soborze brzeskim przedstawiciele monasteru supraskiego archimandryta Hilarion Masalski i ihumen Gennadiusz byli wśród tych, którzy odrzucili projekt unii i wzięli udział w soborze antyunijnym. Ostatecznie monaster został podporządkowany Kościołowi unickiemu dopiero w 1635 r. Wówczas zmienił się charakter życia religijnego. Klasztor pełnił przede wszystkim funkcję rezydencji biskupa unickiego.